

AİLE, DEVLET VE PİYASA KISKACINDA BOŞANMIŞ KADINLAR

Şemsa Özar ve Burcu Yakut-Çakar

Bu yazı ilk olarak *Feminist Yaklaşımlar* dergisinin 2012 yılında yayımlanan 16. Sayısında yer almıştır. Yazı, Türkiye’de boşanmış kadınlarla yapılan bir araştırmanın bulgularından hareketle, kadınların boşanma sonrası karşı karşıya kaldığı sorunları ele alıyor. Türkiye’deki refah rejiminin kamu, aile ve piyasadan oluşan üç bileşeninin boşanmış kadınlara karşı ayrımcı ve eşitsiz tutumu nasıl yeniden ürettiğini tartışıyor. Yazıda, mevcut refah rejiminin boşanmış kadınlara insanca bir yaşam sürmeleri için destek olmak bir yana, kadınlar arasında kategorik farklar yaratarak geçim sıkıntılarını derinleştirebildiği vurgulanıyor.

Şemsa Özar’ın Anısına “Aile, Devlet ve Piyasa Kısılcında Boşanmış Kadınlar”a Yeniden Bakmak

Burcu Yakut-Çakar

“Aile, Devlet ve Piyasa Kısılcında Boşanmış Kadınlar” başlıklı yazıyı 2012 yılında *Feminist Yaklaşımlar* dergisinde yayımladığımızda, boşanmış kadınların deneyimlerinden hareketle Türkiye’de kadınların ekonomik ve sosyal konumunu aile, devlet ve piyasa arasındaki ilişkiler üzerinden anlamaya çalışmıştık. Yazının Şemsa’nın anısına yeniden yayımlanması, benim için yalnızca geçmişte yapılmış bir çalışmaya dönüp bakmak değil, aynı zamanda ele aldığımız meseleleri onun feminist iktisada yaptığı katkıların ışığında yeniden düşünmek anlamına geliyor. Bu katkılar Şemsa’nın ani kaybindan sonra düzenlenen sayısız anma toplantısında, birlikte yol yürüdüğü hocalarımız ve ilham olduğu arkadaşlarımız tarafından çokça dile getirildi; bu nedenle burada bunları tekrarlamaktan bilinçli biçimde kaçınıyorum. Bunun yerine yazının merkezinde yer alan aile-devlet-piyasa ilişkisini bugünün koşullarında yeniden değerlendirerek sorunsallaştırmaya devam etmeyi tercih ediyorum.

Orijinal çalışmadaki temel argümanımız boşanmış kadınların karşılaştıkları ekonomik ve sosyal güçlüklerin salt boşanmanın sonucu olmadığı; aksine, kadınların evlilik öncesinde ve evlilik sırasında çalışma yaşamı ile kurdukları ilişkinin, hane içinde üstlendikleri karşılıksız bakım emeğinin ve sosyal güvenlik sistemindeki konumlarının birikimli sonuçları olduğuydu. Dolayısıyla, boşanmanın çoğu zaman evlilik süresince görünmez kalan ekonomik bağımlılıkları açığa çıkardığını öne sürmüştük. Aradan geçen on dört yılda önemli değişimler yaşandı. Kadınların eğitim düzeyleri ve işgücüne katılımları arttı; sosyal yardım ve hizmetler çeşitlendi; kadına yönelik şiddetle mücadele alanında yeni hukuki ve kurumsal mekanizmalar oluşturuldu. Ancak bu gelişmeler, kadınların ekonomik bağımsızlığının önündeki yapısal engelleri ortadan kaldırmadı. Kadınların işgücüne katılım ve istihdam oranları erkeklerin çok altında kalmaya devam ederken, kayıt dışı ve güvencesiz çalışma, düşük ücretler ve bakım sorumlulukları

kadınların çalışma yaşamındaki konumlarını belirlemeyi sürdürüyor. İstihdamın niteliği, sürekliliği, sağladığı gelir ve sosyal güvence de kadınların ekonomik bağımsızlığı açısından belirleyici. Yanı sıra bakım emeği de bu denklem içinde en önemli unsurlardan biri. Çocuk, yaşlı, hasta ve engelli bakımının önemli bir bölümü hâlâ aile içinde ve ağırlıklı olarak kadınlar tarafından karşılanıyor. Boşanma bu sorumluluğu ortadan kaldırmadığı gibi, özellikle çocukların bakımını büyük ölçüde üstlenen kadınlar açısından ücretli çalışma ile bakımın tek ebeveynli bir hane içinde birlikte yürütülmesini gerektiriyor. Bu nedenle bakım, yalnızca aile içinde çözülecek özel bir mesele değil; kadınların ekonomik bağımsızlığıyla doğrudan ilişkili bir sosyal politika alanı olmaya devam ediyor. Sosyal koruma alanına baktığımızda, sosyal yardımların kapsamı genişlemiş olsa da sosyal güvenliğin büyük ölçüde formel istihdam üzerinden örgütlenmesi, işgücü piyasasıyla ilişkisi kesintili olan kadınları dezavantajlı kılmayı sürdürüyor. Bu açıdan da 2012’de sorduğumuz “kadınların sosyal hakları ne ölçüde kendi bireysel statülerine, ne ölçüde aile içindeki konumlarına bağlıdır?” sorusu bugün de geçerliliğini koruyor. Bunun yanında, son yıllarda özellikle yoksulluk nafakasının süresine odaklanan tartışmalar, evlilik sırasında oluşan toplumsal cinsiyete dayalı ekonomik eşitsizlikleri gözden kaçırabiliyor. Oysa evlilik süresince bakım sorumlulukları nedeniyle çalışma yaşamından uzak kalan ya da kesintili çalışan kadınların boşanma sonrasındaki gelir düzeyi ve kapasitesi bundan doğrudan etkileniyor. Bu nedenle nafakanın daha geniş bir perspektiften, özellikle de gelir güvencesi, bakım emeği ve sosyal politika açısından ele alınmasını her zaman hatırlamak gerekiyor. Kadına yönelik şiddet alanında ise mevzuat ve kurumsal düzenlemelerdeki gelişmelere rağmen, Türkiye’nin 2021’de İstanbul Sözleşmesi’nden çekilmesiyle önemli bir kırılma yaşadı. Boşanma ve ayrılık sonrasında da devam edebilen şiddetin tüm biçimleri, kadınların bağımsız yaşam kurabilmelerinin ekonomik güvence kadar fiziksel güvenlik ve etkili sosyal destek mekanizmalarına da bağlı olduğunu göstermeye devam ediyor.

Bugün bu çalışmaya yeniden bakarken “aile, devlet ve piyasa kısılacı” kavramsallaştırmasının halen geçerliliğini koruduğunu söyleyebiliyorum. Bu üç alanın her biri dönüşmüş olsa da kadınların güvenceli istihdama erişimindeki eşitsizlikler, karşılıksız bakım emeğinin kadınlar üzerinde yoğunlaşması ve bireysel sosyal haklara erişimdeki sınırlılıklar önemli ölçüde devam ediyor. Son yıllarda “ailenin korunması” ve “ailenin güçlendirilmesi” söylemlerinin sosyal politikada daha görünür hâle gelmesi de kadınların bireysel hakları ile aile merkezli sosyal politika anlayışı arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmeyi gerekli kılıyor. Şemsa’nın feminist iktisada bıraktığı miras, bu meseleleri bugünün gerçekliği içinde nasıl ele almamız gerektiği konusunda hâlâ yol gösterici. Bu yazının yeniden yayımlanması ise benim için, kadınların ekonomik bağımsızlığını, karşılıksız emeğini ve sosyal haklarını analizin merkezine koymanın önemini bize her zaman hatırlatan Şemsa’nın düşünsel mirasıyla yeniden buluşmanın anlamlı bir vesilesi.

AİLE, DEVLET VE PİYASA KISKACINDA BOŞANMIŞ KADINLAR

Şemsa Özar ve Burcu Yakut-Çakar

Bu yazı ilk olarak *Feminist Yaklaşımlar* dergisinin 2012 yılında yayımlanan 16. Sayısında yer almıştır. Yazı, Türkiye’de boşanmış kadınlarla yapılan bir araştırmanın bulgularından hareketle, kadınların boşanma sonrası karşı karşıya kaldığı sorunları ele alıyor. Türkiye’deki refah rejiminin kamu, aile ve piyasadan oluşan üç bileşeninin boşanmış kadınlara karşı ayrımcı ve eşitsiz tutumu nasıl yeniden ürettiğini tartışıyor. Yazıda, mevcut refah rejiminin boşanmış kadınlara insanca bir yaşam sürmeleri için destek olmak bir yana, kadınlar arasında kategorik farklar yaratarak geçim sıkıntılarını derinleştirebildiği vurgulanıyor.

Ülkelerin refah hizmetleri alanında kurumsallaşmalarını ifade eden “refah rejimi” kavramı gerek kamunun sosyal politika reformlarını şekillendirici bir etkisi olması, gerekse ülkenin vatandaşlık rejiminin vatandaşlar arasında nasıl bir dayanışma modeline dayandığını ifade etmesi açısından önem taşımaktadır (Esping-Andersen, 1990). Bir ülkenin refah rejimini, bireylerin ihtiyaç duyduğu refah hizmetlerinin bunları sunan kamu, aile ve piyasadan oluşan üç kurum arasında nasıl paylaşıldığı belirler. Refah rejimi yazını, refah hizmetlerinin bu kurumsallaşmasını farklı ülke grupları bağlamında irdelerken, esas olarak bireyin istihdam içindeki konumunu ve bu yolla sosyal güvence ile sosyal hizmetlere ulaşımını temel alır. Kuzey Avrupa ülkelerinde kamu hizmetlerinin ağır bastığı bir sosyal devlet anlayışı mevcutken, kategorik olarak Türkiye’nin de içine katıldığı Güney Avrupa ülkelerinde istihdamda enformel kesimin yaygınlığı, kamunun sunduğu refah hizmetlerinin zayıflığı söz konusudur. Bu ülkelerde kamusal hizmetlerin eksikliğini ailenin karşıladığı bir refah rejimi mevcuttur.

Ann S. Orloff refah rejimi yazınının temel değişken olarak ülkedeki istihdam piyasasının yapısını almasını ve refah kurumlarının istihdam ile ilişkisini ön planda tutmasını eleştirerek, refah devleti ve sosyal politika çalışmalarında toplumsal cinsiyet ilişkilerinin dahil edilmesinin gerekliliğinin altını çizerek (Orloff, 1993). Erkeklerin büyük çoğunluğu refah taleplerini ücretli iş üzerinden kamunun sağladığı sosyal güvenlik ile gerçekleştirebilirken, kadınların gerek ücretli işe erişimlerinin kısıtlı olması, gerekse ücretli işe sahip olmaları durumunda dahi başta bakım hizmetleri olmak üzere eşitsiz bir toplumsal cinsiyet temelli işbölümü içerisinde yer almaları söz konusudur. Bu da kadınların istihdam üzerinden refah hizmetlerine erişim talebinde bulunma olanaklarını daraltmaktadır. Bu çerçevede kamunun sosyal politika uygulamalarında yaptığı her değişiklik kadının toplum içerisindeki eşitsiz konumunu dönüştürücü ya da pekiştirici nitelikte bir etki yapar. Aile içi şiddete karşı alınacak ciddi önlemler ya da ev içi sorumluluk paylaşımının adil dağılımına yönelik

politikalar (annelik izni yerine ebeveynlik izni gibi) bunlara olumlu örnek olarak sayılabilir.

Refah hizmetleri sunumunda istihdamın temel alındığı durumda, kadınların büyük bir çoğunluğu aile ya da evlilik statüsü (örneğin, eş, anne ya da dul olmak) üzerinden kamusal refah hizmetlerine erişebilirler. Aile ya da evlilik statüsü üzerinden sunulan refah hizmetleri de, hemen hemen her ülkede düşük miktarlarda ve sıkı hakediş kriterlerine bağlı olarak verilmektedir. Bu hâliyle, kamunun sosyal politika uygulamaları kadınların toplumdaki eşitsiz konumlarını pekiştiren bir işlev görmektedir.

Erkeğin ailenin doğal reisi kabul edildiği ve tek başına ailenin tüm geçimini sağlamayı üstlenmesinin beklendiği toplumlarda kadının ekonomik bağımlılığı aile içerisinde görünmez kılınabilmektedir (Thomas, 1994). Boşanma sonrası kadınların yaşam standartlarındaki düşüş bu görünmezliği deşifre ederek kadınların ekonomik bağımlılığının sürdürülmesinin yarattığı yıkımı gözler önüne sermektedir.

Boşanmış kadınların ve yalnız annelerin düşük gelir düzeyinde ve yoksulluk riskiyle karşı karşıya olmalarında çok sayıda sosyal ve ekonomik etmen rol oynar. Bu etmenlerin başında, ailenin tüm bakım hizmetlerini kadına yükleyen rol dağılımı, kadın emeğinin piyasada erkek emeğine göre daha düşük ücretlendirilmesi, erişilebilir çocuk bakım hizmetlerinin kısıtlılığı ve kadınların aile ve iş yaşamındaki rollerinin çatışması gelmektedir. Bu koşullarda kadınların erkeklere olan ekonomik bağımlılığını dönüştürmek açısından toplumsal cinsiyet faktörünü tüm politika ve uygulamalarına yerleştiren bir sosyal politika yaklaşımı önem arz etmektedir. Bu tür bir yaklaşım, kadının özerk bir hane kurabilmesini ve bu haneyi iktisadi olarak sürdürebileceği fırsat ve olanakların kadına sunulmasını içermelidir (Orloff, 1993).

Bu saikle kurgulanan sosyal politikaların aile kurumuna etkileri ya da boşanmaları artırıp artırmayacağı sıkça tartışma konusu olmaktadır. Brodsky vd., taciz ve kötü muamele içeren evlilikler içerisinde yaşayan kadınlara yönelik sosyal destek programlarının varlığının, kadınların bu tür ilişkiler içerisinden çıkabilmelerini kolaylaştırdığının altını çiziyorlar (Brodsky vd., 2005). Öte yandan, bu nitelikteki sosyal politikaların, toplumda aile kurumuna “karşı” politikalar olduğunu belirtmek hatalı olur. Kadının evlilik dışında da kendini ve hanede birlikte yaşadığı diğer kişileri geçindirebilecek olanaklarının varlığı, aile içerisinde sorunlarını daha rahat ifade edebilmesini beraberinde getirmektedir (Okin, 1995)

Diğer birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de son yıllarda boşanma oranlarında bir artış gözlenmekle birlikte, ülkeler arası karşılaştırmalarda Türkiye’deki boşanma oranları halen alt sıralarda yer almaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalara göre, kadınlara karşı gösterilen psikolojik ve/veya fiziksel şiddet boşanma nedenleri arasında önemli bir yer

tutmaktadır. Evlilik içi şiddetin erkeklerin eğitim, meslek ve gelir düzeylerine göre bir farklılık göstermemesi de önemli bulgular arasındadır (Sucu, 2007). Boşanma üzerine yapılan çalışmalar, kadınların boşanmaya bağlı olarak önemli ölçüde gelir kaybına uğradığını, çocukların tüm bakım yükünü üstlendiğini ve toplumsal önyargılar nedeniyle aile ve çevrenin baskısına maruz kaldığını göstermektedir (Demircioğlu, 2000; Sucu, 2007).

Bu yazıda, dul ve boşanmış kadınlarla yapılan bir araştırmanın¹ bulgularından yararlanarak, kadınların Türkiye’de boşanma sonrası karşı karşıya kaldığı sorunlara ışık tutmaya çalışacağız. Kadınların boşanma sonrasında yaşam standartlarının düşmesinin arka planında aile içi cinsiyet temelli işbölümü belirleyicidir. Ev işleri ve tüm ailenin bakımına yönelik hizmetlerden sorumlu tutulan kadınların ev dışında gelir getirici işlerde çalışması neredeyse imkânsız hâle gelmektedir. Ayrıca, çalışma hayatının hemen her aşamasında ayrımcılık pratiklerine maruz kalan kadınların, beceri ve nitelikleri bir erkekle aynı olsa dahi ücret ve statü açısından daha alt kademe işlere yerleştirilmeleri istisna değildir. Evlilik sırasında gelir getirici işlerde çalışma deneyimi edinmeyen kadınların boşanma sonrasında kendileri ve birlikte yaşadıkları aile fertlerini geçindirecek bir iş bulmaları Türkiye koşullarında son derece zordur. Bunun ötesinde toplumun evde erkek olmadan yaşayan kadınlara karşı değer yargıları boşanmış kadınların yaşam alanlarını son derece kısıtlamaktadır. Boşanmış kadınların kendi aileleri, ayrıldıkları eşleri ve de güvenlik güçleri de dahil olmak üzere toplumun diğer kesimleri tarafından taciz, şiddet ve istismara maruz kalmalarını her gün medya kanallarından izlemekteyiz. Adapazarı’nda şiddetli geçimsizlik nedeniyle ayrı yaşadığı ve boşanma davaları süren eşinden dayak yediği için şikâyete gittiğinde karakol çıkışında eşi tarafından tekrar dövülen, daha sonra da kayınbiraderinden dayak yiyen kadın örneğinde olduğu gibi, şikâyet mercii olarak gidilen karakolda polislerin “karı-koca arasında geçen bu konuların suç olmadığı”nı söyleyip şikâyetini kabul etmemesi² toplumun eşiyle boşanma aşamasında olan bir kadına uyguladığı dolaylı şiddeti betimler niteliktedir. Dahası, bu taciz ve şiddet olayları birçok durumda kadınların hayatlarına mal olacak şekilde sonuçlanmaktadır. Örneğin Balıkesir’de eşinden yıllar önce boşanan kadın, uzun süredir tacizine maruz kaldığı evli komşusu tarafından³, Erzurum’da 38 yaşındaki kadının iki yıl önce boşandığı hâlde kendisini başka bir erkekle gördüğünde kıskançlık krizine girdiği öne sürülen eski eşi tarafından⁴, Eskişehir’de 30 yaşındaki eşinden gördüğü şiddet nedeniyle boşanmak isteyen 19 yaşındaki kadın sığındığı komşusunda eşi tarafından⁵, Gaziantep’te kısa süre önce eşinden ayrılıp 2 çocuğuyla birlikte bağımsız bir hayat kurmaya çalışan 29 yaşındaki kadının, 23 yaşındaki erkek kardeşi tarafından⁶, Diyarbakır’da 25 yaşındaki boşanmış kadının, bir otobüs firmasında çalıştığı için “aile namusuna leke sürdüğü” gerekçesiyle, ayrıldığı eşinin erkek

kardeşleri tarafından öldürülmesi⁷ durumun ciddiyetine işaret etmektedir.

Bazı kentlerde şiddet gören kadınların sığınabileceği sığınma evleri bulunmasına rağmen, bu evlerde kalma süresinin kısıtlılığı ve bu sürenin sonunda kadınların, çoğunlukla küçük çocukları ile beraber, yaşamlarını sürdürebilecek maddi koşullara sahip olmaması sığınma evlerinin halihazırdaki işleyiş biçimiyle soruna çare olmadığına işaret etmektedir.

Araştırmamız sırasında görüştüğümüz birçok kadın kendi ailesinden ya da eşinden/eşinin ailesinden şiddet gördüğünü ifade etti. Bu nedenle boşanma durumunda kadının ailesine dönmesi olanaklı olmadığı gibi, döndüğü takdirde de kadın bir dizi sorunla karşılaşılıyor.

“Kaynana bir yerden dövdü, kocam bir yerden dövdü. Karnımı görsen hep kesik. Çocuğum olmuyor diye oraya götür, buraya götür, o dedi şu, bu dedi bu. Senin olmuyor dedi. Bir defa da demedi ki kaynanam oğlumu götüreyim demedi. 9 yıl sonra ayrıldık. Her şeye rağmen, öldürmeye kalkıyordu, yastıkları yüzüme kapatıyordu, öldürmeye kalkıyordu. Neden yapıyorsun? E senin çocuğun olmuyor. E o zaman bırak beni. Bırakmazdı da. Aileme dönmek istedim, babam kabul etmedi. Bizde boşanan yok dedi çıktı içinden.” (Kadın, 45 yaş, boşanmış, Denizli)

Ailelerin kızlarına desteği reddettiği durumlarda, özellikle çocuklu kadınlar tam bir kısıkaç içine giriyor. Ortalama bir eğitim düzeyindeki kadının, iş bulabildiği takdirde alabileceği ücret ile iş saatleri içinde çocuğunun bakımını karşılaması neredeyse imkânsız.

“Sürekli boşanmak istedim, bir şey yapamıyorsunuz, anneniz babanız sahip çıkmıyor. Kucağınızda küçük bir çocuk var. Sadece düz lise mezunusunuz, hiçbir yerde bir işe giremiyorsunuz, çocuğu nereye bırakacaksınız. Ben bir boşanma davası açtım ama başarılı olamadım, tutunamadım. Annemin yanında yaşayayım desem, bir iki gün kabul ediyorlar sonra yok diyorlar. Siz en çok maddi sıkıntı çekiyorsunuz tabii. Bunlar anlaşıyor, düzen kuralım da bu çocuğunu büyütsün demiyorlar. Ailelerde çok suç var. Hep kadına yükleniyorlar. Sen çekmiyorsun sen

idare etmiyorsun diye. İdare edilecek şeyler var, edilmeyecek şeyler var, gerçeğini anlatamıyorsun.”

“...O noktadan sonra adamın şiddeti başladı. Savcılığa gidiyorsunuz, karakola gidiyorsunuz, valiliğe başvuruyorsunuz, her şeyi yaptım, 25 kere karakola gitmişim, 2 kere BİMER'e...Çenem iki kere kırıldı, dişim

kırık ve etkili hiçbir şey yapılmıyor. Bir gözaltı, ne bir şey. Annemle babamla yaşıyorum, adamla yaşamıyorum hiç gitmedim. Meğerse arkadan annem babam zaten adama destek çıkıyormuş. Bunu sonra öğrendim.”(Kadın, 33 yaş, boşanmış, Malatya)

Toplumun evde erkek olmadan yaşayan kadınlara karşı değer yargıları kadınların davranışları üzerine kurulan baskının da ötesine geçerek kadınların zaten var olan maddi sorunlarına da olumsuz olarak yansımaktadır. Örneğin, ev sahipleri eşi olmayan kadınlara ev vermek istememektedir.

“...ev sahibinin kızı öğrenmiş dul olduğumu burada dul kalamaz dediler, biz onlarla bir güzel kavga ettik mi, izah ediyorum ne için ben senin kiranı ödüyor muyum, elektriğini suyunu ödüyor muyum, benim başımda babam var mı var, kızım var, ben yaptıktan sonra seni ilgilendirmez dedim, ben sana alnımın terini veriyorum dedim. Sen fahişesin demesin mi, saçından tuttum, ben çalışıyorum, bak sen gördün gözünle değil mi bacım?.. Bir insan yani dul olduğu zaman, bir insanla samimi olduğu zaman ya bunların aralarında ne var diyorlar. Ama çoğunlukla, babamla kızım sayesinde bu seviyeye geldim.” (Kadın, 35 yaş, boşanmış, İstanbul)

Boşanmış kadınların kendi yaşamlarını özgür seçimleri ile sürdürmelerinin önünde duran toplumun kendilerine bakışıyla ilgili pek çok ipucu yakalanabilmektedir.

“Hele de bayan olarak çok zor. Şimdi bir misafirin gelse, kardeşin gelse, aa bu kim diyorlar, yanlış anlıyorlar. Allah adamı dul etmesin.” (Kadın, 40 yaş, boşanmış, İstanbul)

Öte yandan, kendi çevrelerinde namus konusuyla ilgili bir baskı yaşamadıklarını dile getiren kadınların bu konudaki beyanlarında ise “namus”larına herhangi bir “leke” gelmesini diye davranışlarını kendi kendilerine sınırladıklarını görmemek mümkün değil.

“Yani ben o şeyi vermemişimdir kendi ağırlığımca. Yok, ben fazla öyle dışarı çıkmam evden işe, işten eve. Etraf beni o kadar ilgilendirmiyor. Şu mahallede bir dul bayan olmak çok zor. Trabzon'un en pis mahallesidir... Bazı insanların gözü üstümüzde. Üstümde olduğunu tahmin edebiliyorum yani. Kendin kaçmak zorundasın.” (Kadın, 46 yaş, boşanmış, Trabzon)

Aileler, kız çocukları üzerinde kurdukları baskı sistemini delmeye çalışanlara karşı ise daha

şiddetli bir cezalandırma yoluna gitmekte. Ailelerin rızası olmadan eşleri ile kaçarak evlenen kadınlar için aile desteği pek söz konusu olmuyor; bu tür evlilikler yürümediği zaman “isyankârlıkları” sürekli olarak yüzlerine vuruluyor.

“Annem ayda 20-30 TL elime veriyor, yengeme de misafirliğe gidersem karnım doyuyor. Tabii kime diyeceksin bana 10 TL ver, 5 TL ver. İnsan utanıyor. Geçen teyzem geldi, ben sana hiç acımıyorum diyor, kendin ettin kendin buldun. Bazen köstek olmaya geliyorlar. Kocaman bakkal var teyzemin, insan bir ekmek alır, süt alır gelir. Hiçbir şey yapmadığı gibi bir de insanı kötü ediyor. Hiçbirinin faydası yok, direkt kendi etti kendi buldu diyorlar, kaçarak evlendiğim için. O da beni yüzüstü bıraktı, herkese rezil etti, boynumu büktü yani.” (Kadın, 19 yaş, eşi terk etmiş, İstanbul)

Boşanmış kadınlar, yakın çevrelerinin ve toplumun dışlayıcı tutumu onların davranış biçimlerini sınırlandırırken, bir yandan da en temel gereksinimlerini dahi karşılayamayacakları bir geçim sorunuyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu duruma düşen kadınların acı hikâyeleri sık sık gazetelere yansımaktadır: Gaziantep’te ikinci eşinden ayrılan kadının kirasını ödeyemediği için biri kalp hastası iki çocuğu ile evden atılarak parkta yaşamak durumunda kalması⁸, Bursa’da beş yıl önce eşi tarafından terk edilen kadının bankaya 1500 TL’lik kredi kartı borç taahhüdünü yerine getiremediği için tutuklanarak cezaevine konulması ve ilköğretim öğrencisi üç çocuğunun ortada kalması⁹ gibi.

Araştırmamızda da geçim konusu kadınların en sık dile getirdikleri sorunlar arasındaydı. Yiyecek, yakacak, barınma, giyecek, ev eşyası ve çocukların eğitimi gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilen kadınların sayısı oldukça düşük. Özellikle kira, elektrik-su faturaları gibi barınma ile ilgili sorunlar gündelik hayatı etkileyen yaşamsal sorunlar olarak ön plana çıkıyor.

“... kira geliyor, ödeyemiyorsun, pazara çıkamıyorsun... nereye gitsen her şey parayla...” (Kadın, 40 yaş, boşanmış, İstanbul)

“...evimin durumundan memnun değilim, çok rutubetli, biliyorsunuz ben de hastayım, temiz hava değildir, kullanışı da yok. Ama kira vermiyorum, çıksam buradan nasıl kira vereyim? Çalışsam kira sorun değil, bir sigortam olsa, emekliliğim olsa, olmadığı için idare ediyorum Allaha çok şükür. Aç değil açta değil hesabı idare ediyorum.” (Kadın,

29 yaş, boşanmış, Denizli)

Kadınların geçim sorunları, toplumsal yaşamımızda hüküm süren bazı politikalar kadınlara karşı cinsiyete dayalı eşitsizlik ve ayrımcılık pratikleri kadar, özellikle son yıllarda gittikçe artan biçimde güvencesizleştirilen çalışma yaşamı ve sosyal güvenlik sisteminin yetersizliklerinden de kaynaklanmaktadır. Evlilik süresinde kendisi sosyal güvenlik sistemine dahil bir işte çalışmayan kadınların çoğu, boşanma sonrasında sağlık hizmetleri de dahil olmak üzere tamamen sistemin dışında kalıyor. Sadece babası sosyal güvenceli bir işte çalışanlar sağlık hizmetlerinden yararlanabiliyor; babası vefat ettiğinde ölüm maaşı alabiliyor. 2008 yılında yürürlüğe giren yeni Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasası da kadınları sosyal güvence açısından babalarına ya da eşlerine bağımlı kılmaya devam etmiştir.

Boşanan kadınlar arasında nafakaya hak kazanlar olsa bile genellikle nafaka miktarları ya çok düşük ya da erkekler düzenli ve sürekli olarak ödemekten kaçınıyor. Özellikle küçük çocukları olan kadınlar eve iş alarak düşük ücretler karşılığı parça başı işler yapıyor ya da gündeliğe gitme, mahalledeki apartmanların merdivenlerini silme gibi zor koşullarda güvencesiz işlerde çalışıyorlar. Kadınların kayıt dışı koşullarda çalışması, işsiz kaldıklarında ya da yaşlılık durumunda düzenli bir gelirden ve sosyal güvenceden yoksun kalmaları sonucunu doğuruyor.

“Boncuk yapıyorum, vida işi yapıyorum, devamlı olmasa da haftada bir geliyor, çok olmasa da ihtiyacımı görüyor.” (Kadın, 40 yaş boşanmış, İstanbul)

“...bazı bir tekstillerden eve iş aldım devamlı. Ev kiramı çocuklarımın masrafını, kendi ihtiyacımı hep ordan karşıladım... Mesela bir haftada 10.000 tane havlunun kenarlarındaki nakışları keser de temizlersem bayağı bir 80-90-100’e geliyor yani, bir hafta. Bazı gelmiyor. Bazı çok oluyor, yoğun oluyor. Bu ara azıcık kesildi.” (Kadın, 38 yaş, boşanmış, Denizli)

“...kalite kontrolde çalışıyorum, sigorta falan yok, haftalık 150 TL, sigortam yok, patron yaparız ama yarısı senden yarısı benden diyor, ben ödeyemem, zam yapmasa da günümde paramı alabiliyorum...” (Kadın, 35 yaş, boşanmış, İstanbul)

“...piko yaptım ben epey bir zaman, kot etekler dışarı gidiyormuş çocuklar için. Bayağı bir şeyler geliyordu, mesela havlu, boncuklu

geliyordu. Almanya'dan bir sipariş gelmişti o zaman, havlulara üzüm yapılıyordu. Yapıyordum, ne gelirse yapıyordum. Şimdi yok, gelmiyor.” (Kadın, 45 yaş, boşanmış, Denizli)

“15 sene çalıştım, otel de temizledim, temizliğe de gittim, halı yıkamaya da gittim, çocuk da baktım, her şeyi yaptım, şimdi gene çocuk bakarım diye düşünüyorum ama bulamıyorum.” (Kadın, 51 yaş, boşanmış, Trabzon)

Özellikle genç ve boşanmış kadınlar geçimlerini sağlamak için büyük bir azimle iş arıyor, kendilerini içinde bulundukları durumdan kurtarmaya çalışıyorlar.

“Ben bilgisayarlı muhasebe sertifikası aldım, muhasebe bürosunda çalıştım falan hep böyle mücadele ile. Bunlarla ben bir şey göremedim. Yanlarına gidemiyorum çocukların, param yok bir şey yok... Temizlik şirketi vardır ona yazılmaya gittik. O kadar sıra var ki 10 senelik dediler. Geri dönüşte aşçı aranıyor ilanı gördüm, hemen oraya girdim. Yemek fabrikasında da çalışmıştım çünkü daha önce. 3 ay orada çalıştım. İlk maaşımla hemen bu evi tuttum.” (Kadın, 33 yaş, boşanmış, Malatya)

Boşanmış kadınların tanıklıklarından da izlediğimiz gibi, Türkiye’de aile içinde ve dışında kadın ve erkeklere sunulan roller, kadınların tek başlarına ya da çocuklarıyla birlikte bir yaşam sürdürebilecekleri zemini hazırlamaktan oldukça uzaktır. Erkeklerin aile yaşamından çıktıkları durumda, kadınlar kendi ayakları üzerinde durabilecek, kendilerinin ve varsa çocuklarının geçimini sağlayabilecek bir olanaktan yoksun bırakılıyor. Ailenin bakım sorumluluğunu yüklediği veya dışarıda çalışmasına izin verilmediği için çalışma yaşamına giremeyen kadınlar, boşandıklarında başkalarına muhtaç duruma düşüyor.

2009’un Haziran ayında Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan Boşanma Nedenleri Araştırması’na yazdığı “Sunuş” yazısında dönemin Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Selma Aliye Kavaf boşanma ile ilgili şunları söylüyor: “Aile değerlerinin zaafa uğraması, kentleşme, göç ve nüfusun belli yerlerde özellikle de kentlerde yoğunlaşması ve bireysel değerlerin ön plana çıkması ile birlikte temel kurum aileyi yıkıma götüren boşanma, giderek toplumumuzun geleceğini olumsuz yönde etkileyen önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır” (s. 5).

Yasalar düzeyinde de olsa aile içinde yaşayan kadın ve erkek arasında daha eşitlikçi bir tutum gözeten hükümet politikaları, aile kurumunun dışına çıkan kadınlara karşı farklı bir tutum izliyor. Kadınların aile dışına çıkması; yasal olarak evlenmeme, dul kalma ya da

boşanma biçiminde olmaktadır. Dul kalma, evlendikten sonra eşin vefatı sonucu istem dışı oluşan bir durumken, boşanma kadının ailenin dışına düştüğü bir duruma tekabül ediyor.

Bu farklı konumların devletin sosyal desteği, yani refah politikaları söz konusu olduğunda ne denli önemli olduğunu görüyoruz. Dullar, kategorik yoksulluk içinde korunmaya muhtaç ve korunmayı hak edenler olarak sınıflandırılıyor. Yani, “evin erkeği” ölmüş olsa da bir anlamda aile devam ediyor. Oysa, boşanmışlar, yani erkeğin aile içi iktidarının dışına çıkanlar, yok sayılarak cezalandırılıyor. Yok sayılarak, boşanma hakkı yok sayılmak isteniyor. Kamu politikaları ile boşanmış kadınların durumlarını düzeltmenin boşanmaları artıracığından, kadınların özerk haneler kurmasını teşvik edeceğinden korkuluyor.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın 16 Kasım 2011 tarihinde Ankara’da düzenlediği “Eşi Vefat Etmiş Kadınlar İçin Sosyal Yardım Programı” toplantısında araştırma sonuçlarına dayanılarak yoksulluk sınırı altında geliri olan ve sosyal güvencesi olmayan 150 bin dul kadına hak temelli sosyal destek programı başlatılacağı ilan edildi. Oysa, aynı araştırma bulguları 20 bin boşanmış kadının da aynı durumda olduğunu belirtiyordu. Buna rağmen boşanmış kadınlar Bakanlık tarafından sosyal destek programının dışında bırakıldı. Aslında yaşam standardı oldukça düşük olan boşanmış kadınların sayısı 20 binle de sınırlı değildir. Boşandıktan sonra babasının sosyal güvencesinden yararlanan kadınlar arasında da gelir düzeyi çok düşük olan kadınlar hiç de azımsanmayacak sayıdadır. Bu da sosyal güvenlik sisteminin çalışanlar için genel olarak yetersizliğine işaret ettiği gibi, erkeklere bağımlı olan kadınlara karşı kamunun tutumunu da yansıtmaktadır.

Sonuç olarak, boşanmış kadınların bu yazıda betimlemeye çalıştığımız durumu Türkiye refah rejiminin kamu, aile ve piyasadan oluşan üç bileşenin de halihazırdaki boşanmış kadınlara karşı ayrımcı ve eşitsiz tutumu yeniden ürettiğini, desteklediğini ve pekiştirdiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Brodsky, Gwen, Melina Buckley, Shelagh Day ve Margot Young. *Human Rights Denied Single Mothers on Social Assistance in British Columbia*. Canada: Poverty and Human Rights Center, 2005.

Demircioğlu, Nevin S. “Boşanmanın Çalışan Kadının Statüsü ve Cinsiyet Rolü Üzerine Etkisi.” Doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2000.

Esping-Andersen, Gosta. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Policy Press, 1990.

Okin, Susan Moller. "Inequalities Between the Sexes in Different Cultural Contexts." *Women, Culture and Development. A Study of Human Capabilities* içinde. Der. M. C. Nussbaum ve J. Glover, 274-297. Oxford: Clarendon Press, ss. 1995.

Orloff, Ann Shola. "Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States." *American Sociological Review* 58(3): 303-328.

Sucu, İlyas. "Boşanmış Kadınların Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrası Toplumsal Kabulleri Sakarya İli Örneği." Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2007.

Thomas, Susan L. "From the Culture of Poverty to the Culture of Single Motherhood: The New Poverty Paradigm." *Women & Politics* 14 (2): 65-97.

¹ Araştırma raporu için bkz. http://www.spf.boun.edu.tr/content_files/SPF-SYDGM_NihaiRapor.pdf

² Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/bir-gunde-3-kez-dayak-yiven-kadin-polislerden-de-sikayetci-oldu/turkiye/sondakikaarsiv/13.09.2010/1278437/default.htm> (19 Ağustos 2010)

³ Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/dul-kadini-taciden-yakindigi-gun--bicak-darbesiyle-oldurduler/turkiye/sondakikaarsiv/30.07.2010/525809/default.htm> (09 Mayıs 2008)

⁴ Radikal, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=980206&Date=23.07.2010&CategoryID=97> (14 Şubat 2010)

⁵ Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/-kalk-anne-canim-aciyor-/turkiye/sondakika/03.08.2010/1271688/default.htm> (03 Ağustos 2010)

⁶ Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/bosanip-gelen-ablavya-5-kursun/turkiye/sondakika/13.09.2010/1288351/default.htm> (13 Eylül 2010)

⁷ Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/hostesligi-namus-meselesi-olarak-gormusler-/turkiye/sondakikaarsiv/30.07.2010/536679/default.htm> (13 Mayıs 2008)

⁸ Zaman, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=951813&keyfield=64756C> (15 Şubat 2010)

⁹ Radikal, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&ArticleID=1021463&Date=30.09.2010&CategoryID=79> (30 Eylül 2010)